

“Ey İnsanlar” ve “Ey İman Edenler” Hitaplarının Mukâtil b. Süleyman Tefsirindeki Yeri
The Place of the Addresses ‘O Mankind’ and ‘O You Who Believe’ in al-Muqâtil b. Sulaymân’s Tafsîr

Mehmet Aydemir

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

Dr., Ministry of Education

İzmir, Türkiye

mehmet.aydemir.957@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0775-5257>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 17.10.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 15.12.2025

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2025

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue: 2

Sayfa/Pages: 202-212

Atıf/Cite as: Aydemir, Mehmet. ““Ey İnsanlar” ve “Ey İman Edenler” Hitaplarının Mukâtil b. Süleyman Tefsirindeki Yeri [The Place of the Addresses ‘O Mankind’ and ‘O You Who Believe’ in al-Muqâtil b. Sulaymân’s Tafsîr]”. *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 5/2 (Aralık 2025):202-212

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2025 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

“EY İNSANLAR” VE “EY İMAN EDENLER” HİTAPLARININ MUKÂTİL B. SÜLEYMAN TEFSİRİNDEKİ YERİ*

Öz

Bu çalışma, Kur’ân’da geçen “Ey iman edenler!” ve “Ey insanlar!” hitaplarını Mukâtil b. Süleyman’ın (ö. 150/767) tefsiri bağlamında ele almaktadır. Klasik tefsirlerde genellikle “Ey iman edenler!” ifadesinin tüm Müslümanlara, “Ey insanlar!” hitabının ise bütün insanlığa yönelik olduğu kabul edilmektedir. Ancak Mukâtil’in yaklaşımı, bu genellemelerden farklıdır. O, âyetlerin nüzûl bağlamını dikkate alarak hitapları belirli kişi, grup ve topluluklara tahsis etmektedir. Böylelikle Kur’ân’ın sözlü kültür ortamında şekillenen hitap tarzı, tarihsel muhataplar üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Mukâtil, “Ey iman edenler!” hitaplarını bazen münafıklara, bazen Yahudi iken Müslüman olanlara, bazen de Müslümanlara yöneltmektedir. Örneğin Abdullah b. Übey (ö. 9/631) gibi münafıklar veya Yahudilikten İslam’a geçen Abdullah b. Selam (ö. 43/663-64) gibi şahıslar bu hitapların muhatapı olarak zikredilmiştir. Benzer şekilde, Tebuk Seferi’ne katılmakta ağır davranan mü’minler de bu hitabın özel muhatapları arasında gösterilmektedir. “Ey insanlar!” hitabı ise Mekke müşrikleri, Yahudiler, münafıklar, belirli Arap kabileleri ve Mekke halkı gibi farklı gruplara tahsis edilmiştir. Mukâtil, âyetlerin sebep-i nüzûl rivâyetlerini esas alarak bu hitapları tarihsel ve sosyal bağlamıyla yorumlamıştır. Çalışmanın ulaştığı sonuç, Kur’ân hitaplarının genelleyici bir yaklaşımla ele alınmasının, nüzûl dönemi gerçekliğini göz ardı etme riskini barındırdığıdır. Mukâtil’in yöntemi ise Kur’ân’ın “metin” olmaktan ziyade “hitap” özelliğini vurgulamakta ve âyetleri siyer-tefsir ilişkisi içinde açıklamaktadır. Bu bağlamda, onun tefsiri Kur’ân’ın tarihsel muhataplarını açığa çıkararak sonraki yorumlara önemli bir zemin hazırlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mukâtil b. Süleyman, Hitap, Ey İnsanlar!, Ey İman Edenler!.

THE PLACE OF THE ADDRESSES ‘O MANKIND’ AND ‘O YOU WHO BELIEVE’ IN AL-MUQÂTİL B. SULAYMÂN’S TAFSİR

Abstract

This study examines the addresses ‘O believers!’ and ‘O mankind!’ in the Qur’an within the context of Muqâtil b. Sulaymân’s (d. 150/767) exegesis. In classical tafsir literature, it is generally accepted that the phrase ‘O you who believe!’ is addressed to all Muslims, while ‘O mankind!’ is addressed to all humanity. However, Muqâtil’s approach differs from these generalizations. He assigns the addresses to specific individuals, groups, and communities by, taking into account the context in which the verses were revealed. Thus, the style of address shaped by the oral culture of the Qur’an is attempted to be understood through its historical addressees. Muqâtil sometimes directs the address ‘O you who believe!’ to hypocrites, sometimes to those who converted from Judaism to Islam, and sometimes to Muslims. For example, hypocrites such as Abdullah b. Ubayy (d. 9/631) or individuals such as Abdullah b. Salam (d. 43/663), who converted from Judaism to Islam, are mentioned as the specific addressees of these hitābs. Similarly, believers who were slow to participate in the Tabuk Expedition are also shown to be among the specific addressees of this address. The address ‘O mankind!’ is restricted to different groups such as the Meccan polytheists, Jews, hypocrites, certain Arab tribes, and the people of Mecca. Muqâtil interpreted these addresses within their historical and social context, based on the narrations of the causes of revelation (asbāb al-nuzūl). The study concludes that approaching Qur’anic addresses with an overly generalized perspective carries the risk of overlooking the historical reality of the revelation period. Muqâtil’s method, on the other hand, emphasises the Qur’an’s characteristic as an “address” rather than a “text” and explains the verses within the context of the relationship between sirah and tafsir. In this context, his tafsir reveals the historical addressees of the Qur’an, thereby laying an important foundation for subsequent interpretations.

Keywords: Tafsir, Muqatil ibn Sulaymān, Address, O Mankind!, O You Who Believe!.

* Bu çalışma 27-31 Ağustos 2022 tarihlerinde düzenlenen 2. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumunda sunduğum “‘Ey İnsanlar!’ ve ‘Ey İman Edenler!’ Hitaplarının Delaletleri: Mukâtil b. Süleyman Tefsiri Kapsamında Bir İnceleme” adlı bildirinin geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Giriş

Kur’an’daki hitabın muhataplarıyla ilgilenen Kur’an ilmine *hitâbü’l-Kur’ân* denir.¹ Kur’ân’ı tam ve doğru yorumlamanın birinci şartı onun üslubunu ve nâzil olduğu dönemin hususiyetlerini bilmektir. Kur’ân’da yer alan hitapların muhataplarının bilinmesi de onu doğru anlamının ilk şartlarındanıdır. Kur’ân’da yer alan emrin, nehyin, kıssanın, meselin hitap ettiği kişi ve topluluk bilirse burada verilen mesaj da daha doğru anlaşılır ve yorumlanır. Bu sebeple alimler, hitâbü’l-Kur’ân ilmine önem atfetmişlerdir.

Kur’ân metninde kastedilen mananın en doğru şekilde anlaşılması ilk Müslüman neslin idrakinde gizlidir. Bu sebeple ilk muhatap neslinin âyetleri nasıl anladığının açığa çıkarılması gerekir. Eğer Kur’ân hitabının ilk nesilde nasıl anlaşıldığını tespit edebilirsek hatip-muhatap arasındaki diyalektik ilişki de açığa çıkacaktır.

Kur’ân nâzil olduğu dönemden uzaklaştıkça farklı ve çeşitli yorumlarla karşı karşıya kalmıştır. Müfessirler, işârî, bilimsel, dilbilimsel, felsefî, hukukî, tasavvufî gibi çeşitli şekillerde Kur’ân’a yaklaşmışlar ve ciltlerce tefsir kaleme almışlardır.² Çeşitli ilimler perspektifinde Kur’ân’ı ele alan müfessirler, her ne kadar sebep-i nüzûl rivâyetlerini nakletseler de onlar yalnızca bu rivâyetleri nakledip o sebep çerçevesinde yorumlarda bulunmamışlardır. Bazıları da sebep-i nüzûlü naklettikten sonra “muteber olan lafzın umumudur, sebebin hususiliği değildir”³ anlayışıyla tefsirde genelleyici yaklaşımı esas almıştır. Müfessirlerin çoğunluğu bu yaklaşımı, sebep-i nüzûl rivâyeti aktarımından sonra âyetin o sebebe has olmadığını belirtmek için kullanırlar. Onlar, âyetlerin husus değil umum ifade ettiğini söyleyip âyetin delaletini bütün zaman ve bütün mekân açısından umumlaştırır. Bunu yaparken de esbab-ı nüzûl rivâyetinin sonuna “âyet umum ifade etmektedir” cümlesini eklerler.⁴ Bir diğer ulema grubu ise âyetlerin husus ifade ettiğini lakin yaşanan olayların benzerliği göz önüne alınarak âyetin hususiyetini yeni olaya kıyas ederek umumlaştırır.⁵ Hitabın umumiyeti ve hususiyeti hakkında Gazzâlî (ö. 505/1111), “doğrudan doğruya muhataba hitapta, orada bulunanların hepsine yönelik bir umumilik iddiasında bulunulamaz” görüşünü belirtmektedir.⁶ Usûl uleması hitapların umum ifade etmediklerinin farkındadır. Bu sebeple hitapların umumî manalar ifade etmeleri için şartlar koymuşlardır.⁷

Bu çalışmada Kur’ân’ı Kerim’in dönemin yaşanan olaylarına cevap vermesini göz önüne alarak “Ey İnsanlar” ve “Ey İman Edenler” hitaplarının o dönemde kimlere delalet ettiğini açığa çıkarmayı, bu sebeple Mukâtil tefsiri bağlamında “Ey iman edenler!” ve “Ey insanlar” ile başlayan

¹ Nefise Karaca Efe, *Kurtubî’nin Kur’ân İlimleri’ne Yaklaşımı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 162.

² Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’ân* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008); Mevlüt Erten, *İslam Tefsir Geleneğinde Öznellik* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2011), 144-250.

³ “العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب” Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 1/164.

⁴ Abdulkadir b. Muhammed Huveş b. Mahmud b. Hızır Âl Ğâzî el-Ânî, *Beyânu’l-Me’ânî ‘alâ Hasebi Tertibi’n-Nuzûl* (Dimaşk: Matbaatu’t-Terakkî, 1382), 1/26.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’an ve Bağlam* (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 106-108.

⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ* (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1417/1997), 2/81.

⁷ Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Ebî ‘Alî Seyyiduddîn es-Sa’lebî *el-Âmidî, el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm* (Dimeşk: el-Mektebu’l-İslâmî, ts.), 2/282.

âyetlerin kimlere hitap ettiğini tespit etmeyi amaçladık. Bu hitaplar özelinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmalar genel itibarıyla belagata yönelik olup hatip-muhatap ilişkisi açısından incelenmemiştir.⁸

Aşağıdaki çeşitli örneklerden anlaşılacağı üzere Mukâtil tefsirde genel itibarıyla Kur’ân’ı nâzil olduğu dönemin hususiyetlerini göz ardı etmeden o dönemin sosyo-kültürel özellikleriyle tefsir etmiştir. O, Kur’ân’ın hitaplarını muhatap merkezli bir bakış açısıyla ele almakta ve âyetleri siyer eşliğinde o günün şartlarıyla tefsir etmektedir. O, daha sonradan ulemanın geliştirdiği okuma yöntemleriyle Kur’ân’ı tefsir etmemiş, daha çok Kur’ân’ı nâzil olduğu döneme göre ele almıştır. Ayrıca hatip-muhatap, siyer-tefsir ilişkisi çerçeveleriyle Kur’ân-ı tefsir etmiş, âyetlerin sebep-i nüzûllerine göz ardı etmeyerek onları umumlaştırmamış, nâzil olduğu dönem çerçevesinde yorumlamayı esas almıştır. Mukâtil b. Süleyman tefsirinde bu hususiyetlere dikkat ettiğinizde onun müphem olan kişileri, olayları tefsirde izhar etmesi, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine çokça değinmesi ve Kur’ân’ı siyer eşliğinde yorumlaması, Kur’ân’daki hitabî olguyu göz ardı etmediğini göstermektedir. Bu da geçmişten günümüze uzanan tefsir eserleri arasında -her ne kadar h. 2. yüzyılda kalem alınmış olsa da- çok özel bir konuma yükseltmektedir.

Bu çalışmada elimize ulaşan ilk tam tefsir olması, sebep-i nüzûl açısından değerli rivâyetler barındırması,⁹ genel olarak her âyetin sebep-i nüzûlüne değinmesi ve âyetlerin ilk muhatap nesil tarafından nasıl anlaşıldığını esas alıp bu minvalde yorumlamasından dolayı Mukâtil b. Süleyman’ın *et-Tefsîru’l-Kebîr*’inin seçilmesine karar verdik.

1. Kur’ân’da Hitap Olgusu

1.1. Kavramsal Çerçeve

“Ha-ta-be” kelimesinden türeyen hitap sözlükte, söz, mektup, not, bir kişiye veya gruba söz söyleme, nutuk, seslenme gibi anlamlara gelir.¹⁰ Hitap “seninle başkası arasında geçen her türlü kelimeler” şeklinde tanımlanabilir. Din terminolojisinde ise “Allah’ın insanlara yönelik sözü” olarak anlaşılır.¹¹

Kur’ân-ı Kerim’de hatabe kelimesi, on iki yerde geçmektedir.¹² Bunlardan Nebe sûresi 37. âyet ile Sad sûresi 23. âyette hitap (خطاب), Sad sûresi 20. âyette ise faslu’l-hitap (فصل الخطاب), geriye kalan dokuz yerde ise hatabe (خطب) şeklinde geçmektedir.

⁸ Mehmet Selim Naz, *Kur’ân’ı Kerim’de Hitap Şekilleri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2010); Adil Bor, *Kur’ân Belâgatında Hitap ve Muhatap* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013); Ömer Faruk Karataş, *Kur’ân Hitapları* (Hitabu’l-Kur’an) (Ankara: Fecr Yayınları, 2024).

⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Seyfullah Efe, *Mukâtil bin. Süleyman Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2004); Esra Usta, *Mukâtil b. Süleyman’ın Esbab-ı Nüzûl Rivâyetlerini Kullanımı –Mekkî Sûreler Örneği-* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020).

¹⁰ Ebû ‘Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn* (Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 1988), 4/222; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa* (Beyrut: Dâru İhyâ’t-Turâs’l-‘Arabî, 2001), 7/112-113; Ebû’l-Faql Muhammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî, *Lisân’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993) 1/360-362

¹¹ Süleyman Uludağ, “Hitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1998), 18/163.

¹² el-Bakara 2/235; Hud 11/37; Yusuf 23/51; el-Hicr 15/57; Taha 20/95; el-Müminun 23/27; el-Furkan 25/63; el-Kasas 28/23; Sad 38/20, 23; ez-Zariyat 51/31; en-Nebe 78/37.

Kur’ân’ı Kerim’deki hitapların çeşitli tasnifleri bulunmaktadır. Örneğin “Ey Kitap Ehl-i”¹³, “Ey Kafirler”¹⁴, “Ey cin ve insan topluluğu”¹⁵, “Ey mücrimler”¹⁶, “Ey sapkınlı”¹⁷, “Ey Cahiller”¹⁸, “Ey Ademoğulları”¹⁹, “Ey Peygamber”²⁰... şeklinde tasnif edenler gibi *umumun kastedildiği amm hitap*, *hususun kastedildiği has hitap*, *umumun kastedildiği has hitap*, *hususun kastedildiği amm hitap* gibi sınıflamalar da vardır. Bununla beraber Kur’ân-ı Kerim’de bulunan hitabı Hz. Peygamber’e olan hitap, Hz. Peygamber dışında diğer insanlara olan hitap ve hem Hz. Peygamber hem de onun dışındakilere yapılan hitap şeklinde taksim edenler de bulunmaktadır.²¹ Ayrıca Kur’ân’daki hitapların ya umum ya da husus ifade ettiği de bildirilmiştir.²² Zerkeşi *el-Burhân*’ında Kur’ân’da 40 farklı hitabın olduğunu,²³ Suyûtî *el-İtkân*’ında 34 hitap şekline yer verdiği, Cerrahoğlu ise bunu 33’le sınırladığı görülmektedir.²⁴

Biz ayrıntıya girmemek adına bu tasniflere değinmeyip “Ey iman edenler!” ve “Ey insanlar” hitaplarının kimlere delalet ettikleri üzerinde duracağız.

1.2. Ulemanın Yaklaşımı

Müfessirler, “Ey insanlar” ve “Ey iman edenler” âyetlerini Kur’ân’ın Mekkî ve Medenîlik olgusunda kullanmışlardır. Onlar “Ey İnsanlar” şeklinde başlayan âyetlerin Mekkî; “Ey iman edenler” şeklinde başlayan hitabın ise Medenî olduğunu söylemişlerdir.²⁵

Alimler, bu iki hitap özelinde “Ey insanlar” ile başlayan âyetin delâletini bütün insanlara teşmil; Ey iman edenler” ile başlayan âyetleri ise yalnızca iman eden Müslümanlara delalet ettiğini belirtmektedirler.²⁶ “Ey insanlar” hitabıyla ayrıca Hz. Muhammed’in getirdiği mesajın evrenselliğine delâlet ettirenler de bulunmakta hatta bu konuda çeşitli hükümler de inşa etmektedirler.²⁷ Biz bu konuda hitap âyetinin o dönemin insanına yani Mekke halkına yönelik olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle hitabın ardından gelen o dönemin sorunlarının çözümü olan

¹³ en-Nisa 4/171; el-Maide 5/77.

¹⁴ et-Tahrim 66/7; el-Kâfirun 109/1.

¹⁵ er-Rahman 55/33.

¹⁶ Yâsîn 36/59.

¹⁷ el-Vâkıa 56/51.

¹⁸ ez- Zümer 39/64.

¹⁹ el-Araf 7/27; Yasin 36/60.

²⁰ el-Maide 5/41, 67; el-Ahzab 33/1, 59; et-Tahrim 66/9.

²¹ Celâlu’d-Dîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân* (b.y.: el-Hey’etu’l-Mişriyyeti’l-‘Amme li’l-Kuttâb, 1394/1974), 3/109-116.

²² Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu’l-Mubîn bi Şerhi’l-Erba’in* (Cidde: y.y., 1428/2008), 268-269

²³ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi‘î ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân* (b.y.: Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, 1376/1957), 2/217; Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi‘î ez-Zerkeşi, *Teşnîfu’l-Mesâmi‘ bi Cem‘i’l-Cevâmi‘ li Tacuddîn es-Subkî* (b.y.: y.y., 1418/1998), 2/700-710

²⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971)188-193.

²⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/68.

²⁶ Ebû’l-‘Abbâs Ahmed b. ‘Abdulhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû‘u’l-Fetâvâ - İbn Teymiyye* (Medine: Mecme‘u’l-Melik Fehd, 1416/1995), 16/169.

²⁷ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Durmuş Ali Karamanlı, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur’ân Hitâbının Tabiatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

emir ve nehiylerinde bizim görüşümüzü desteklediğini görmekteyiz.²⁸ Ancak bu hitabın o dönemde kalmaması adına günümüz insanına kıyas edilerek hitap ettirilmesi gerektiğini de belirtmek isteriz. Bu görüşümüzü destekler nitelikte olan Gazzâlî de muhataba sığısıyla gelen her hükmün Hz. Peygamberin zamanında mevcut olanlara yönelik bir hitap olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kendisine Kur’ân’daki hitapların umuma delalet edip etmeyeceği hakkında sorulan soruya da “Hayır, bu tür hitaplar ve ifadeler umuma delalet etmez. Dahası sahabe, kendi zamanlarında sabit olan hükmün sonraki tüm zamanlar için de sabit olduğunu muhtelif karineler yoluyla anlamıştır.” şeklinde cevap vermiştir.²⁹

“Ey İman Edenler” hitabı yirmi sûrede ve 89 âyette yer almaktadır. Bu hitap Medenî sûrelerde³⁰ ve bir âyet hariç âyetlerin başında bulunmaktadır. Mekkî âyetlerde bu hitaba rastlanılmamaktadır. Hitapların içeriğinde hükümler tafsili bir şekilde anlatılmaktadır.³¹ Mushaf tertibine göre ilk olarak Bakara 102; son olarak Tahrim 8’de geçmektedir.

“Ey İnsanlar” hitabı Kur’ân’da 21 defa geçmektedir. Bu hitap Kur’ân’da iki âyette “Yâ Eyyuhe’l-İnsan” şeklinde tekil formattadır.³² Nisa ve Hac sûreleri bu hitapla başlamaktadır. Genel kanaate göre yirmi bir âyetin 10’u Mekkî sûrelerde, 11’i ise Medenî sûrelerde bulunmaktadır. Mushaf sırasına göre ilk Bakara sûresinin 21. âyette sonuncu olarak ise Hucurat sûresinin 13. âyetinde yer almaktadır.

2. Mukâtil b. Süleyman’ın Yorumu

Mukâtil, hitap âyetlerini değerlendirirken çoğunlukla sebep-i nüzûl rivâyetlerine dayanmıştır. Onun yaklaşımında, hitapların tarihsel muhatapları öncelenmiş; âyetler belirli şahıslar, kabileler veya topluluklarla ilişkilendirilmiştir.

Mukâtil’in muhatap olarak göz önüne aldığı kişi ve grupları sınıflandıırırsak bunlar şu şekildedir:

- a- Bireyler: Müslüman bireyler, Müşrik bireyler, Kafir bireyler, Münafık bireyler.
- b- Gruplar: Müslüman kabileler, Yahudi gruplar, Müşrik gruplar
- c- Genel hedef kitle”³³

Yapılan taksimde de görüldüğü üzere Mukâtil, âyetlerin hitap ettiği dönemin insanını göz önüne alarak esbab-ı nüzûl rivâyetlerine yer vermekte ve yorumunu da bu çerçevede sunmaktadır.

2.1. “Ey İman Edenler” Hitabı

²⁸ Bu hitapların ardından gelen emirlerin dönemin sorunlarına cevap niteliği olduğundan böyle bir kanıya vardık. Ayrıntılı bilgi için bk. Enver Bayram, “Kur’an’da Geçen “Ey insanlar” ve “Ey iman edenler” Hitaplarıyla Başlayan Âyetler Arasında Bir Mukayese” *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1, 2017/1, 161-184.

²⁹ el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/146.

³⁰ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ĥazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Âhkâmi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1935), 1/229.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ayşe Sarı, *Medenî Sûrelerde Mü’minlere Yönelik Hitaplar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

³² el-İnfitar 82/6; el-İnşıkak 84/6.

³³ Halis Albayrak, “Mukâtil b. Süleyman Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi”, *Kur’ân ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), s. 85-86.

Bu hitabı barındıran âyetlerin münafıkları, önceden Yahudi olup daha sonradan Müslüman olanları ve Müslümanları kapsadığı tespit edilmiştir. Şimdi örneklerle Mukâtil tefsirleriyle bunları temellendirelim.

-Münafıklar Bağlamında “Ey İman Edenler!”

Mukâtil, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خِيَالًا” *“Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler.”*³⁴ âyetinin tefsirinde, “münafık Abdullah b. Übey, Malik b. Dahşem el-Ensarî ve arkadaşları” diyerek hitabın münafıklara olduğunu bildirmektedir.³⁵ Mukâtil’e göre buradaki iman edenlerden kasıt Medine’deki münafık gruplardır. Bu âyet ve benzer âyetler, sebep-i nüzûlle beraber okunduğunda aslında münafıklara da iman etmiş/mü’min denilebileceği anlaşılmaktadır.

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ” *“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağımız Allah’a saygısızlık etmekten sakının.”*³⁶ âyetinin tefsirinde Mukâtil, “Ey iman edenler” hitabının dilleriyle itaat eden Abdullah b. Übey, Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh ve diğer münafıklara yönelik olduğunu belirtmiş ve bu kişilerin Hz. Peygamber’in gönderdiği seriyelere katılmayıp mü’minlere ağır gelen sözleri fısıltı halinde konuştuklarından Allah tarafından kendilerine uyarı yapıldığını bildirmiştir.³⁷

Mukâtil “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوءًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَفَّارَ أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ” *“Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve öteki kâfirleri dost edinmeyin. Eğer mü’minler iseniz Allah’a karşı gelmekten sakının.”*³⁸ âyetinin tefsirinde, “Ey İman edenler” hitabının iman kalplerinde yer etmeyen ve dilleriyle ikrar eden münafıklar olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca âyette bu münafıklara İslam’la alay eden ve batıl sayanlardan uzak durmalarının emredildiğini bildirmiştir.³⁹

- Önceden Yahudi olup Daha Sonradan Müslüman Olanlar bağlamında “Ey İman Edenler!”

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ” *“Ey İman Edenler! İslâm şeriatındaki hükümlerin hepsini kabul edin.”*⁴⁰ Mukâtil’e göre bu âyetin tefsirindeki hitap, Hz. Peygamber’den namazda Tevrat okumak ve Tevrat’ta bulunan sebt gününe riâyet etmek için izin isteyen Abdullah b. Selam, Selam b. Kays, Üseyd ve Esed İbnâ Ka’b ve Yâmîn b. Yâmîn

³⁴ Al-i İmran 3/118.

³⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiye, 2020), 1/188. Râzi ise bu âyetin tefsirinde çeşitli başlıklar açarak öncelikle bu hitaptan muradın Yahudiler, münafıklar ve kafirlerin bütün nevilerine delalet ettiğini ifade etmiş ve bu âyeti münafıklarla kısıtlayanları da eleştirerek umumi olarak ele almıştır bk. Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. ‘Omer et-Teymî er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâşî’l-‘Arabî, 1420), 8/339.

³⁶ el-Mücadele 58/9.

³⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 3/332. Râzî de bu âyetin tefsirinde hitabın Münafık veya Yahudilere yönelik olduğuna dile getirmiş ve çeşitli açılardan âyeti incelemiştir bk. er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 29/492.

³⁸ el-Maide 5/57.

³⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 1/307. Diğer iki örnek için bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 3/354, 366. Râzi ise bu âyette çeşitli meseleleri sıraladıktan sonra Rifâe b. Zeyd ve Süveyd b. el-Hars adlı iki münafık hakkında nâzil olduğunu bildirmiş ve âyeti çeşitli açılardan incelemiştir bk. er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 12/387-388.

⁴⁰ el-Bakara 2/208.

hakkındadır.⁴¹ Mukâtil, âyetin hitabını Yahudiyken Müslüman olan kişilerin geçmiş geleneklerini devam ettirmek istemelerine hasretmiş ve âyette geçen “السَّالِم” kavramını da hitabı göz önüne alarak İslam diye yorumlamıştır.⁴²

Mukâtil, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ” Mukâtil, “*Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin.*”⁴³ âyetinin “Hz. Muhammed’in kitabına iman ediyor, onun dışındakileri inkâr ediyoruz” diyen Ehl-i Kitap’tan iman edenler hakkında indiğini belirtmiştir.⁴⁴ Müfessirlerin çoğunluğu “Ey İman edenler! İman edin” derken Allah’ın ne murat ettiği hakkında derin tartışmalara girerek âyetin hitabı hakkında çeşitli görüşler bildirmişlerdir. Mukâtil âyetteki “Ey İman Edenler! İman edin” cümlesini “Ehl-i Kitap’tan İman Edenler! Tam anlamıyla iman edin” anlamını esas almıştır.⁴⁵

- Müslümanlar Bağlamında “Ey İman Edenler!”

Mukâtil, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ افْعَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتَأْتَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضِيئُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا” Mukâtil, “*Ey iman edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda seferber olun” denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır.*”⁴⁶ âyetteki hitabın Tebuk gazvesine seferber olmaları emrini ağırdan alan mü’minlere yönelik olduğunu belirtip Allah’ın onları bu âyetle uyardığını bildirmiştir.⁴⁷

Mukâtil “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ” Mukâtil, “*Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız, gerisin geriye (eski dininize) döndürürler de hüsrana uğrayanların durumuna düşersiniz.*”⁴⁸ âyetini, Uhud hezimetinden sonra münafıkların Müslümanlara “Ebû Süfyan’a dönmelerini tavsiye etmeleri” üzerine Allah’ın bu âyetle Müslümanlara hitap ettiğini bildirmektedir.⁴⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ” Mukâtil, “*Ey inananlar! Yahudi ve hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu*

⁴¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 1/109. Râzî bu âyetteki hitabın münafıklara yönelik olduğunu dile getirmiştir. Ardından ise “السَّالِم/silm” kelimesinin okunuşu hakkında bilgi verip “Ey iman edenler! İslam’a toptan girin” hitabında müşkil bulunduğunu ifade etmiştir. Buradaki müşkilin çözümü noktasında ise hitabın münafıklara, Abdullah b. Selam gibi Müslüman olanlara, Ehl-i kitaba veya Müslümanlara yönelik olduğunu belirtmiştir. Ayrıca “silm” kavramı hakkında bilgileri vermiştir bk. er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/351-354.

⁴² Günümüzde bu âyete meal verenlerin çoğu âyette bulunan “silm” kelimesine “barış” anlamı vermiştir. Lakin âyetin esbâb-ı nüzûlü olan dönemin hitabıyla incelendiğinde aslında kelimenin barış anlamında olmadığını görecektir. Ayrıca âyetin siyak ve sibakı da verilen bu anlamı taşımamaktadır. Mealler için bk. <https://kuranmeali.com/ÂyetKarsilastirma.php?sure=2&âyet=208> (2.01.2021)

⁴³ en-Nisa 4/136.

⁴⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 1/263.

⁴⁵ Râzî ise buradaki hitabın Müslümanlara ve müslüman olmayanlara olduğuna dair ulemanın görüşünü naklettikten sonra hitabın Müslümanlara yönelik olduğunu ifade etmiştir bk. er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 11/242.

⁴⁶ et-Tevbe 9/38.

⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 2/47.

⁴⁸ Al-i İmran 3/149.

⁴⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 1/196.

*doğruya iletmez.*⁵⁰ Mukâtil’e göre bu âyet Uhud Savaşı’ndan sonra Müslümanların, kafirlerin kendilerine galebe geleceğinden korktukları için birinin, “Fılan Yahudiye gidip Yahudiliği kabul edeyim”, diğerinin de “Bende Şam’a gidip Hristiyan olayım” demesi üzerine indirilmiştir.⁵¹ Burada Mukâtil hitabın, Müslümanlardan böyle davrananlara ait olduğunu ifade etmiştir.

2.2. “Ey İnsanlar” Hitabı

Bu hitabın münafıkları ve Yahudileri, Mekke kafirlerini, çeşitli kabileleri, Mekke ehlini kapsadığı tespit edilmiştir. Şimdi Mukâtil tefsirindeki örneklerle bunları temellendirelim.

-Münafık ve Yahudiler Bağlamında “Ey İnsanlar!”

Mukâtil, “يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” *“Ey İnsanlar! Rabbinize ibadet edin.”*⁵² âyetini “münafık ve Yahudiler, rabbinizi tekleyin⁵³” şeklinde yorumladığından hitabı da münafık ve Yahudilere hasrettiği anlaşılmaktadır.⁵⁴

-Mekke Kafirleri Bağlamında “Ey İnsanlar!”

Mukâtil, “يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ” *“Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız...”*⁵⁵ âyetindeki hitabı tekrar dirilmeyi inkar eden Mekke’deki kafirlerle sınırlandırmıştır.⁵⁶ Mukâtil’in âyetin tefsirinde özellikle Mekke’de yaratılışı inkâr eden kafirler şeklinde tefsir etmesi, o dönemde tekrardan dirilmeyi inkâr eden bir grubun varlığından haberdar olduğu anlaşılmakta ve bir nevi -günümüz tabiriyle- siyer-tefsir ilişkisini gözettiği hissedilmektedir.

Mukâtil, “يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ” *“Ey insanlar! Siz Allah’a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övmeye hakkıyla lâyık olandır.”*⁵⁷ âyetindeki hitabın Mekke kafirlerine yönelik olduğunu ve Mekke kafirlerinin Allah’ın katındaki şeylere muhtaç olduklarını bildirmiştir.⁵⁸

-Kabileler Bağlamında “Ey İnsanlar!”

⁵⁰ el-Maide 5/51.

⁵¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 1/305. Bu duruma benzer bir diğer örnek için bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 1/306, 184.

⁵² el-Bakara 2/21.

⁵³ Ayrıca burada Mukâtil, “abd” kökünden türeyen bu kelimeye daha sonraki müfessirlerin aksine ibadet etme anlamı değil de “rabbin teklenmesi yani tevhit etme” anlamı vermiştir. Dönemsel açıdan incelendiğinde Mukâtilin verdiği anlamın daha doğru olduğu söylenebilir de dönemin müşrik topluluğunda ibadet derken ne denilmek istendiğine bakılarak semantik ve hermenötik yöntemle incelenmesi daha uygun olacaktır.

⁵⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 1/36. Râzî ise bu âyetin tefsirinde nida harfleri ve nida hakkında bilgilendirmede bulunmakta, ayrıca buradaki hitabın bütün insanlara yönelik olduğuna dair çeşitli görüşler serdetmektedir bk. er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 2/319-325.

⁵⁵ el-Hac 22/5.

⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 2/376. Râzî’nin ise bu âyetin tefsirinde ayrıntılı şekilde kıraatlere yer verdiği ve yaratılışın safhalarından bahsettiği görülmektedir bk. er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 23/203-205. Râzî’nin ise muhatabı esas almayarak doğrudan farklı konulara yer vermesi “âyetin umumu esastır” kuralından kaynaklanması muhtemeldir.

⁵⁷ Fatır 35/15.

⁵⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 3/74. Râzî ise buradaki hitabın kime ait olduğunu belirtmeden genel olarak tefsirde bulunmuştur bk. er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 26/229.

Mukâtil, “*Ey insanlar! يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ*”⁵⁹ âyetindeki hitabın ekin ve hayvanları kendilerine haram kılan Sakîf, Benû ‘Âmir b. Sa’sa’a, Huzâ’a, Benû Müdlîc, ‘Âmir ve Hâris b. Abdulmenât kabilelerinin bazılarına yönelik olduğunu bildirmiştir.⁶⁰

- Mekke Ehl-i Bağlamında “Ey İnsanlar!” Âyetleri

Mukâtil, “*Ey insanlar! يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ*”⁶¹ âyetindeki hitabın Mekke Ehl-ine⁶² yönelik olduğunu söyleyerek bir nevi Mekkelilerin Rabblerinin nimetlerini her daim hatırlamaları gerektiğini belirtmiş ve onlara verilen nimetin Allah tarafından verildiği hatırlatmıştır.

Bu hitabın yer aldığı diğer âyetlerde ise Mukâtil âyetlerin muhatabı noktasında belli bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak her ne kadar belli bir muhatap belirlemese de Mukâtil’in, âyetleri nüzûl sürecini göz önüne alarak yorumladığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmayla klasik anlayışta “Ey iman edenler” yalnızca Müslümanlara, “Ey insanlar” ise bütün insanlığa yönelik kabul edilse de Mukâtil’in tefsirinde bu hitapların tarihsel bağlamda farklı muhataplara yöneltildiği görülmüştür.

Mukâtil, sebep-i nüzûl rivâyetleri aracılığıyla âyetlerin somut muhataplarını belirtmiş; lafızları genelleştirmektense tarihsel bağlama hasretmiştir. Bu yaklaşım, Kur’ân’ın “hitap” olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Mukâtil’in tefsiri bağlamında yaptığımız bu çalışmada Kur’ân’da bulunan “Ey iman edenler!” ve “Ey insanlar!” hitabının genelleyici bir yargılamayla “Ey iman edenler!” hitabının Müslümanlara, “Ey insanlar!” hitabının ise umum ifade edip bütün insanlığa yöneliktir şeklindeki anlayışın Mukâtil’in tefsiri bağlamında kabul edilmediğini gösterdik.

O, “Ey iman edenler!” hitabını Yahudi iken Müslüman olanlara, münafıklara ve Müslümanlara; “Ey insanlar!” hitabını ise o dönemde yaşayan Mekke Ehl-i, Mekke kafirleri, çeşitli kabilelere ve münafıklara teşmil etmiştir.

Bu hitapların geçtiği bütün âyetlerde bizzat isim belirtmediği yerler de olmuştur. Böyle bir durumda genel olarak âyeti siyak ve sibak arasında incelediğinde hitabın bizzat muhataplarına değinmemiş ama dönemin anlayışıyla ilgili bilgilere yer vermiştir. Bunu yaparken de bizlere dönemin anlayışını gözler önüne sermede rehber olan sebep-i nüzûl ilminden yararlanarak yapmıştır. Zaten sebep-i nüzûl belirttiği yerler de hitabın âyetin inmesine sebep olan şahıslara ve olaylarla sınırlandırmıştır. Diğer müfessirlerin yaptığı gibi esbab-ı nüzûlden sonra “muteber olan lafzın umumudur, sebebin hususiliği değildir” anlamına gelecek bir cümle de kullanmamıştır.

⁵⁹ el-Bakara 2/168.

⁶⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 1/90. Râzî ise Mukâtil’in yaptığı gibi öncelikle âyetin sebebi nüzûlünü aktarmış ardından da çeşitli konular hakkında bilgilendirmelerde bulunmuştur bk. er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 5/185-186.

⁶¹ Fatır 35/3.

⁶² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 3/72. Râzî ise bu âyet’in muhatabı hakkında bilgi vermeyip genel açıklamalarda bulunmuştur bk. er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 26/222-223.

Mukâtil’in diğer müfessirler gibi Kur’ân tefsirini çeşitli ilimlerle donatmadığı onu genel itibariyle siyer, tefsir ve hadislerle genişlettiği görülmüştür. Bunun neticesinde de Kur’ân’ı nâzil olduğu dönemle tefsir etmiş ve diğer müfessirlerin yaptığı gibi âyetleri umumlaştırmamıştır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Albayrak, Halis. “Mukâtil b. Süleyman Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi”. *Kur’ân ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. ed. M. Mahfuz Söylemez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen ‘Alî b. Ebî ‘Alî Seyyiduddîn es-Sa’lebî. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. Dimeşk: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.
- Bayram, Enver. “Kur’an’da Geçen “Ey insanlar” ve “Ey iman edenler” Hitaplarıyla Başlayan Âyetler Arasında Bir Mukayese”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1, 2017/1, 161-184.
- Bor, Adil. *Kur’ân Belâgatında Hitap ve Muhatap*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Efe, Nefise Karaca. *Kurtubî’nin Kur’ân İlimleri’ne Yaklaşımı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Efe, Seyfullah. *Mukâtil bin. Süleyman Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2004.
- el-Kurtubî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî. *el-Câmi’ li-Âhkâmî'l-Kur’ân*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1935).
- Erten, Mevlüt. *İslam Tefsir Geleneğinde Öznellik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Tehzîbu'l-Luğa*. Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâş'l-'Arabî, 2001.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ*. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1417/1997.
- Gezer, Süleyman. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’ân*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Halîl b. Ahmed, Ebû ‘Abdurrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'Ayn*. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.

- İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-‘Abbâs Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî. *el-Fethu'l-Mubîn bi Şerhi'l-Erba'în*. Cidde: y.y., 1428/2008.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn er-Ruveyfî. *Lisân'l-'Arab*. Beyrût: Dâru Sâdir, 1414/1993.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-‘Abbâs Ahmed b. ‘Abdülhalîm el-Harrânî. *Mecmû'u'l-Fetâvâ - İbn Teymiyye*. Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1416/1995.
- Karamanlı, Durmuş Ali. *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'ân Hitâbının Tabiatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Karataş, Ömer Faruk. *Kur'ân Hitapları (Hitabu'l-Kur'an)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.
- Molla Huveys, Abdulkadir b. Muhammed b. Mahmud b. Hızır Âl Ğâzî el-Ânî. *Beyânu'l-Me'ânî 'alâ Hasebi Tertibi'n-Nuzûl*. Dımaşk: Matbaatu't-Terakkî, 1382.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 2020.
- Naz, Mehmet Selim. *Kur'ân'ı Kerim'de Hitap Şekilleri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2010.
- Râzî, Muhammed b. ‘Omer et-Teymî *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâşî'l-'Arabî, 1420.
- Sarı, Ayşe. *Medenî Sûrelerde Mü'minlere Yönelik Hitaplar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Serahsî, Bekir Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'an ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları, 2018.
- Suyûtî, Celâlu'd-Dîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. b.y.: el-Hey'etu'l-Mişriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974.
- Uludağ, Süleyman. “Hitap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/163. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Usta, Esra. *Mukâtil b. Süleyman'ın Esbab-ı Nüzûl Rivâyetlerini Kullanımı –Mekkî Sûreler Örneği-*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.
- Zerkeşî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfiî. *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. b.y.: Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376/1957.
- Zerkeşî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfiî. *Teşnîfu'l-Mesâmi' bi Cem'i'l-Cevâmi' li Tacuddîn es-Subkî*. b.y.: y.y., 1418/1998.

<https://kuranmeali.com/ÂyetKarsilastirma.php?süre=2&âyet=208> (2.01.2021)